

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 321.01:325.455

Богів Ярина

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”
асистент кафедри конституційного та міжнародного права
кандидат економічних наук
yaryna_bohiv@ukr.net

РОЛЬ ПРАВОСВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

© Богів Я., 2017

Розглянуто значення правосвідомості для реалізації народного суверенітету. Проаналізовано поняття народної правосвідомості як особливої форми суспільної свідомості. Обґрунтовано, що правову свідомість покладено в основу як безпосередньої, так і представницької демократії. Визначено вплив правосвідомості на практику застосування інститутів безпосередньої демократії. Досліджено вплив правосвідомості на такі форми прямого народовладдя як вибори, референдум, народний контроль та народна ініціатива, а також народний спротив. Виявлено, що ефективність цих інститутів демократії прямо залежить від рівня народної правосвідомості.

Ключові слова: правосвідомість; народна правосвідомість; народний суверенітет; демократія; народовладдя; вибори; референдум; народний контроль; народна ініціатива; народний спротив.

Ярина Богів

РОЛЬ ПРАВОСОЗНАНИЯ В ПРОЦЕССЕ РЕАЛИЗАЦИИ НАРОДНОГО СУВЕРЕНИТЕТА

В статье рассмотрено значение правосознания в процессе реализации народного суверенитета. Проанализировано понятие народного правосознания как особая форма общественного сознания. Обосновано, что правовое сознание лежит в основе как непосредственной, так и представительной демократии. Определено влияние правосознания на практику применения институтов непосредственной демократии. Исследовано влияние правосознания на такие формы прямого народовластия как выборы, референдум, народный контроль и народная инициатива, а также народное сопротивление. Выявлено, что эффективность данных институтов демократии напрямую зависит от уровня народного правосознания.

Ключевые слова: правосознание; народное правосознание; народный суверенитет; демократия; народовластие; выборы; референдум; народный контроль; народная инициатива; народное сопротивление.

THE ROLE OF LEGAL AWARENESS IN THE PROCESS OF POPULAR SOVEREIGNTY REALIZATION

The significance of legal awareness in the process of popular sovereignty realization is considered in the article. The notion of national legal awareness as the peculiar form of public conscience is analyzed. It is proved that legal awareness forms the basis of both direct and representative democracy. The influence of legal awareness over the practical usage of direct democracy institutions is determined. The research is done into the impact of legal awareness on such forms of direct democracy as elections, referendum, popular control, people's initiative and popular resistance. It is discovered that the effectiveness of these democracy institutions depends directly on the level of national legal awareness.

Key words: legal awareness; national legal awareness; popular sovereignty; democracy; people's power; elections; referendum; popular control; people's initiative; popular resistance.

Постановка проблеми. Важливим питанням, що ставиться перед сучасною юридичною наукою як на міжнародному, так і на вітчизняному рівні є актуальні проблеми реалізації теорії народного суверенітету. Хоча вчення про народний суверенітет і має багатовікові історичні традиції, проте практика здійснення народовладдя сьогодні постає перед новими викликами та перешкодами, зумовленими плином часу та невідворотною зміною соціальних та політико-правових реалій. З цими викликами довелось зіштовхнутися і нашій державі, протягом усього періоду незалежності України їх було чимало. Таким викликом стала, зокрема, і мало розвинута правосвідомість українців, що, на жаль, досі не стала міцним підґрунтям для задекларованого у Конституції принципу народного суверенітету. Правосвідомість посідає у процесі реалізації народного суверенітету одне з чільних місць, що пояснюється базовим характером цього явища та його спорідненістю з правом як основним регулятором суспільних відносин.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідженням теорії народного суверенітету займалися А. Заєць, М. Козюбра, Н. Оніщенко, О. Петришин, П. Рабінович, В. Сіренко, О. Скакун, О. Скрипнюк, М. Цвік, Ю. Шемшученко, О. Щербанюк та інші. Правосвідомість у своїх працях розглядали такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Л. Герасіна, О. Данильчин, Д. Єрмоленко, Ю. Калиновський, О. М. Омельчук, О. В. Петришин, М. Цимбалюк, С. В. Чайковський та інші.

Мета дослідження. Завданням цього наукового дослідження є з'ясування значення правосвідомості під час реалізації народного суверенітету. Одним із найактуальніших питань у цьому контексті є визначення ролі правової свідомості під час застосування форм прямого народовладдя – виборів, референдуму, народного контролю та народної ініціативи, а також під час реалізації права народу на опір.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи різні аспекти реалізації народного суверенітету, помилкою було б оминати увагою правову свідомість, яку у процесі здійснення народовладдя варто розглядати як свідомість суспільну, або ж масову, адже вона притаманна не одній особі, а багатьом. З погляду правової науки суспільною правосвідомістю є уявлення про право, які властиві більшості членам суспільства, точніше – більшості індивідів, інтегрованих у державу і відповідну

національну правову культуру [1, с. 136]. Такий підхід ґрунтується на розумінні природи народного суверенітету, в основу якого покладено передусім колективну волю.

Утім, ведучи мову про правосвідомість як основу реалізації народного суверенітету ми повинні досліджувати не просто суспільну правосвідомість, а особливу її форму – народну правосвідомість. Вона притаманна особливому суб'єкту права – народу. На думку В. Корчаки, народ у правовому розумінні це стійка сукупність індивідів, громадян держави всіх національностей, що проживають на території країни і за її межами, які складають суспільство конкретної країни і основу її державного буття, володіють повною конституційною правосуб'єктністю, тобто, правом через безпосереднє і кінцеве волевиявлення формувати публічні органи влади і вирішувати питання державного і суспільного життя [2, с. 148]. Таке юридичне розуміння поняття народ передбачає існування певної ідеологічної і психологічної основи його правосуб'єктності, а саме народної правосвідомості як певного способу пізнання та осмислення правових явищ.

Влучним і доречним видається розмежування понять “народ” та “натовп”, яке здійснив Ю. Калиновський. На думку науковця, народ як організоване та структуроване утворення усвідомлює як свої права, так і обов'язки, а натовп лише прагне реалізувати свої бажання за будь-яку ціну [3, с. 80]. На основі цього можна припустити, що народна правосвідомість має досить високий рівень розвитку. Водночас, на думку вченого, правосвідомість народу є не тільки відображенням наявних правових традицій та звичаїв, а й містить негативний досвід порушення прав і свобод того або іншого народу. Так, правосвідомість народу є явищем структурованим, поліфонічним та детермінованим як подіями сьогодення, так й історичними традиціями [3, с. 81].

Можемо зробити висновок, що правосвідомість народу є результатом тривалого історичного процесу, особливої консолідації громадян держави, їхнього духовного єднання навколо спільних політико-правових ідей, якими можуть бути як права людини та громадянина, так і принципи демократії та народного суверенітету. Визначальною рисою правосвідомості народу є її спрямованість на реалізацію публічних інтересів, участь народу в управлінні державними справами.

Як слушно вказує В. Шаповал, конституційне закріплення ідеї народного суверенітету обумовлює створення механізмів її реалізації (способів і засобів організації та здійснення державної влади), які охоплюються поняттям безпосередньої демократії та представницької демократії [4, с. 171]. З погляду О. Прієшкіної, за своєю юридичною природою народний суверенітет є виразником конституційно-правових відносин, а його основний суб'єкт – народ, виступає його основним та єдиним носієм. Ззовні народний суверенітет в Україні проявляється як державна воля її громадян, яка реалізується через конституційні інститути народного волевиявлення та представництва: всеукраїнський та місцеві референдуми, вибори, інші форми безпосередньої демократії, а також через парламент – Верховну Раду України [5, с. 181].

Звичайно, правову свідомість покладено в основу як безпосередньої, так і представницької демократії. Проте механізми впливу правосвідомості на здійснення прямого народовладдя простежуються більш очевидно. Своєю чергою, репрезентативна демократія в силу своєї правової природи спирається не на правосвідомість усього народу, а на правосвідомість щодо невеликої групи його представників, чийм завданням є втілення волі виборців. Вплив правосвідомості на реалізацію народного суверенітету у цьому контексті має свої особливості, що пов'язано як безпосередньо з рівнем правової культури виборчого корпусу, так і з формуванням правосвідомості політичної еліти країни.

У зв'язку з цим доцільно насамперед розглянути вплив правосвідомості на практику застосування інститутів безпосередньої демократії. Так, акт волевиявлення під час виборів та референдуму зумовлений політичною та правовою свідомістю громадян. Так само значущими є ці явища і під час реалізації права громадян на звернення, здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади, під час реалізації народної ініціативи, громадських слухань, а також у разі народного спротиву. Це зумовлено, власне, сутністю явища правосвідомості як такого, що притаманне усім індивідам, а також його структурою – наявністю ідеологічної, психологічної та

вольової складової під час пізнання та усвідомлення правової дійсності, частиною якої є необхідність реалізації публічних інтересів.

Так, вибори у правовій науці відносять до пріоритетних форм реалізації народовладдя. Значення виборів полягає в тому, що обрані через них у результаті політичного волевиявлення населення органи або особи, набувають право приймати рішення від імені тієї спільноти, яка їх обрала, представляти їхню волю [6, с. 151]. Таким чином, саме цей інститут безпосередньої демократії повинен виступати основним способом забезпечення волі більшості в управлінні державою, найефективнішим та найповнішим засобом реалізації загального інтересу. Проте, це можливо лише за умови формування у суспільстві особливої електоральної культури, важливим компонентом якої є правосвідомість виборців.

Окрім того, як зазначає В. Співак, одним із факторів підвищення рівня виборчої культури населення є вдосконалення виборчої системи та виборчого законодавства. Дослідник влучно зауважує, що про виборче законодавство як про компонент правової культури учасників виборчого процесу можна говорити тоді, коли воно не лише відоме, а й осмислене всіма учасниками виборчого процесу, тобто пройшло всі рівні правосвідомості, властиві певним категоріям учасників виборчого процесу. Законодавець повинен надавати можливість і час для того, щоб теоретичний рівень правосвідомості представників науки, законотворців встигав забезпечувати коментування норм закону, практичний рівень (організаторів виборів) – методику їхньої реалізації, а на повсякденному рівні – інформування і просвіту виборців та інших учасників виборчого процесу для активної, свідомої участі у виборах [7, с. 62].

Так, наявність у виборців глибокого розуміння виборчого процесу та його мети, усвідомлення своїх виборчих прав та засобів їх захисту веде до утвердження демократичних засад державного управління. Схожий механізм впливу правосвідомості і на реалізацію такої форми безпосередньої демократії як референдум. Особливості зазначеного впливу пов'язані перш за все із специфікою законодавчо визначеної процедури проведення референдумів, а також із їх предметом – тими питаннями, які можна винести на всенародне обговорення. За своєю природою такі питання потребують ретельного осмислення та хоча б мінімальних правових знань, адже на референдум можуть виноситися питання, що є вирішальними для суспільства та держави. Навіть якщо референдум має лише консультативний характер, важливо, щоб прийняте на ньому рішення відображало осмислений і зважений вибір народу.

Тим цікавішою є думка з приводу того, що державно-правова наука взагалі не визнає обмежень щодо здійснення народом своєї влади. Саме йому належить конституційнодавча влада, бо народний суверенітет покладено в основу суверенітету державного. У разі застосування референдуму необхідно лише додержання відповідної встановленої законодавством процедури [8, с. 125]. О. Щербанюк вважає, що для реального забезпечення реалізації суверенітету народу необхідно, щоб Конституція та деякі інші конституційні закони (наприклад, закони про вибори народних депутатів та президента) перед їх підписанням Президентом України виносились на всенародне обговорення, оскільки народ самостійно повинен визначати базові підвалини свого політико-правового існування [9, с. 464].

Справді, така ситуація є найбажанішою з погляду реалізації народного суверенітету. Конституційним Судом України протлумачено ч. 2 ст. 5 Конституції України. Її слід розуміти так, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні може реалізувати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою своє виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України у порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України. [10]. Водночас найефективніше ця норма основного закону діятиме лише за умови високого рівня правосвідомості народу, коли кожен окремих громадянин із відповідальністю поставиться до свого вибору. У зв'язку з цим, правосвідомість народу повинна включати також розуміння власне явища народного суверенітету, правильно оцінювати його значення для суспільного життя.

Проте, з прикрістю варто зазначити, що у правосвідомості українського народу ще не визріли ідеї народного суверенітету. Про це свідчить той факт, що сьогодні у підсвідомості багатьох

громадян України, зокрема посадових осіб державних органів, на жаль, ще залишилося радянське розуміння місця людини стосовно держави: “держава над людиною, а не людина над державою”; “людина існує для держави, а не держава – для людини”. У руслі такої концепції владних відносин будь-яка активність громадян у сфері управління власною країною (державними, місцевими та професійними справами) сприймається (як пересічними громадянами, так і, тим більше, посадовими особами органів державної влади) як “тиск на владу”. Крім того, така активність громадян сприймається саме як “тиск знизу”, що не має абсолютно нічого спільного з проголошеним принципом народного суверенітету, який є фундаментом системи “управління згори”. Участь же громадян України у процесах обговорення та прийняття управлінських владних рішень у кращому випадку забезпечується їх “залученням” до роботи в різних дорадчих і консультативних органах (переважно декларативних), що автоматично знижує рівень їх політичної активності та відповідальності за наслідки їхніх “порад” і “консультацій” [11, с. 35].

Ще однією формою реалізації народного суверенітету є народний контроль. Право народу на контроль органів державної влади, їх посадових і службових осіб є природним правом, оскільки народ тим чи іншим способом делегував їм владу [12, с. 22]. Водночас контрольна діяльність вимагає від громадян активної політичної та правової позиції, зацікавленості у результатах поточної роботи органів державної влади. Головним же є те, що реалізація народного контролю передбачає існування певної чітко встановленої законодавством процедури, з якою народ як суб’єкт контролю повинен бути ознайомлений.

Саме тому не можна не погодитись, що інститут народного контролю є важливим засобом реалізації демократії та цінностей правової держави. Недосконалість правового регулювання та практичного використання можливостей народного контролю в сучасній державі, недостатня його інституалізація, не розробленість принципів, методів та методологічних основ його здійснення позначаються на перебігу соціальних змін, призводять до розповсюдження негативних процесів у суспільних відносинах [12, с. 23]. Чітке врегулювання механізму народного контролю передбачає і певні зміни у правосвідомості громадян. Зокрема, донесення до них інформації з приводу доступних форм контролю за діяльністю державних органів та посадовців, а також тлумачення норм права, що їх регулюють.

Як один із способів здійснення народного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування позиціонуються у правовій науці громадські слухання. Громадські слухання є одним із механізмів узгодження інтересів різноманітних груп, що демонструють зацікавленість у вирішенні тієї чи іншої проблеми, яка становить суспільний інтерес. У багатьох демократичних країнах світу громадські слухання є тією винятковою формою залучення громади до процесу прийняття управлінських рішень, якої вимагає законодавство [13, с. 11]. На нашу думку, це одна з найдоступніших форм реалізації народовладдя, проте її порівняно низька популярність у нашій державі зумовлюється якраз низьким рівнем правосвідомості громадян, що включає їх недостатню поінформованість про проблеми громади, можливі варіанти їх вирішення та загальну пасивність у правовій та соціальній сфері. Популяризація цього способу реалізації народного суверенітету може бути здійснена за допомогою спрощення процедури громадських слухань, її кращого інформаційного забезпечення та, звичайно, підвищення рівня правосвідомості загалом.

Варто зазначити, що особливо високого рівня правосвідомості вимагає така форма реалізації народного суверенітету, як народна ініціатива. Вона становить сформульовані та підтримані визначеною законодавством кількістю виборців вимоги, внаслідок реалізації яких безпосередньо народ або парламент може ухвалити владні рішення [14, с. 95]. Виділяють референтну, конституційну та законодавчу народну ініціативу. Щодо останньої Г. Задорожня слушно зазначає, що організувати прийняття закону у парламенті за народною ініціативою значно легше і дешевше, ніж на всеукраїнському референдумі; прийняття законів у парламенті значно мобільніший, ніж на референдумі; порядок прийняття законів у парламенті здійснюється відповідно до законодавчо визначеної процедури, тоді як процедура прийняття законів на всеукраїнському референдумі потребує як концептуального, так і процедурного опрацювання [15, с. 28].

Дієвість такої форми народовладдя великою мірою залежить від доктринального та професійного рівнів правосвідомості представників наукового світу та кваліфікованих юристів. Саме вони здатні спрямувати свої знання та досвід на розроблення законопроектів, що відповідають вимогам ефективності та доцільності, а також ґрунтуються на найновіших досягненнях юриспруденції та практичного досвіду. Очевидно, що залучення цих категорій громадян до реалізації народної ініціативи повинно відбуватися на основі їх професійного та матеріального заохочення. Утім, демократичний шлях розвитку передбачає виховання у правосвідомості юристів таких правових установок та орієнтації, що сприяли б їх залученню до правотворчої роботи на благо суспільства з мотивів іншого порядку: розуміння необхідності позитивних перетворень, бажання удосконалити правову систему власної держави та послужити на благо суспільства.

Не можна оминати увагою ще один важливий, хоч і суперечливий спосіб реалізації суверенітету народу – право на опір. З історико-правових досліджень права на опір як форми безпосередньої демократії випливає, що його як невід’ємну складову теорії суспільного договору розробили та обґрунтували видатні мислителі пізнього Просвітництва Джон Локк і Жан-Жак Руссо. Саме завдяки їхнім напрацюванням ми можемо говорити про утвердження права народу на опір сваволі влади, результатом чого стало визнання цього права в політичних документах Сполучених Штатів Америки і Франції кінця XVIII ст. [16, с. 71].

Право на опір згадано в Конституції України опосередковано за допомогою вказівки на право громадян збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, походи та демонстрації. Проте, це право набуло особливої актуальності у період незалежності нашої держави. Уже двічі, у 2004 та 2013 рр., український народ чинив спротив неправомірним та антидемократичним діям державної влади, чим демонстрував значне зростання рівня суспільної правосвідомості.

З іншого боку, слушною є думка В. Кравчука, який вважає, що застосування народом права на опір та повстання є значно радикальнішою формою народовладдя, ніж інші, і застосовується тоді, коли вони не спрацьовують [12, с. 23]. Своєю чергою, О. Щербанюк пише, що проблема опору народу правлячій владі, яка діє всупереч народу залишається в тіні. Це пояснюється насамперед тим, що потрібна дуже ретельне розроблення цього права, щоб згодом усунути зловживання цим унікальним колективним правом [17, с. 51].

Одним із найефективніших способів уникнення зловживання правом народу на опір владі є підвищення рівня його правосвідомості, формування у нього адекватних уявлень щодо прав та свобод людини і громадянина, а також щодо їхніх обов’язків. На цьому шляху важливо викоринити із правосвідомості народу явища патерналізму, нігілізму та правової індиферентності.

Висновки. Простежуючи вплив правосвідомості на реалізацію народного суверенітету можна з впевненістю зазначити, що важливим його аспектом є формування особливої, народної правосвідомості. Об’єднання громадян в один народ, що здатен на основі власної волі управляти державою не є механічним процесом. Таке об’єднання відбувається перш за все на рівні правової свідомості суспільства, за допомогою консолідації індивідів навколо ідеї розвитку власної держави з метою забезпечення загального блага. За умови існування високого рівня народної правосвідомості достатньо ефективно будуть діяти і форми безпосередньої та представницької демократії. Особливого значення у цьому контексті набувають форми прямого народовладдя – вибори, референдум, народний контроль та народна ініціатива, а також народний спротив.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Четвернин В. А. Введение в курс общей теории права и государства : учеб. пособ. / В. А. Четвернин. – М. : Институт государства и права РАН. – 2003. – 204 с.
2. Корчака В. М. Правова природа поняття “народ” / В. М. Корчака // Форум права. – 2014. – № 3. – С. 141–149.
3. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість народу та “правосвідомість натовпу” : порівняльна характеристика / Ю. Ю. Калиновський // Гуманітарний часопис. – 2006. – № 4. – С. 79–86.
4. Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка /упоряд. : О. В. Петришин, С. В. Шевчук, О. Р. Дашиковська та ін. ; відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – 272 с.

5. Прієшкіна О. В. Народний суверенітет як головна засада конституційного ладу України: загальнотеоретичні аспекти / О. В. Прієшкіна // Конституційно-правовий вимір в розвитку правової системи України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, професора Стрельцова Льва Михайловича (1918–1979). Четверті юрид. читання, 25 жовтня 2013 року, м. Одеса / уклад.: З. В. Кузнєцова, А. В. Левенець ; за заг. ред.: Л. О. Корчевна ; ОНУ ім. І. І. Мечникова . – Одеса : Астропринт, 2013. – С. 170–181.

6. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. – К. : Український центр правових студій, 1999. – 376 с.

7. Співак В. І. Проблеми розвитку правової культури виборів: зарубіжний та український досвід / В. І. Співак // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007 – № 1 (7). – С. 56–65

8. Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка / упоряд. : О. В. Петришин, С. В. Шевчук, О. Р. Дашковська та ін. ; відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – 272 с.

9. Щербанюк О. В. Визначальна роль народного суверенітету для конституційного принципу народовладдя / О. В. Щербанюк // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 462–466.

10. Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 року № 1-2/2008 (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) [Електронний ресурс] // Режим доступу – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08>

11. Мірошніченко Ю. Р. Проблеми сприйняття українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в конституційно-правовому вимірі / Ю. Р. Мірошніченко // Наше право. – 2015. – № 6. – С. 33–39.

12. Кравчук В. М. Контроль як форма реалізації народовладдя / В. М. Кравчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – Вип. 12(1). – С. 21–24.

13. Громадські слухання як засіб вирішення проблем територіальних громад : практ. посіб. / [М. Д. Городок, А. В. Карташов, О. О. Радченко, В. Ю. Стасюк] ; за заг. ред. М. Д. Городка – К. : 2015. – 108 с.

14. Кириченко В. М. Порівняльне конституційне право: модульний курс : навч. посібник для студ. вузів / В. М. Кириченко, О. М. Куракін; Запорізький нац. техн. ун-т, Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ, Запорізький юрид. ін-т. – К. : Центр учбової літ. (ЦУЛ), 2012. – 252 с.

15. Задорожня Г. В. Законодавчі повноваження Українського народу / Г. В. Задорожня // Юридичний вісник. – 2009. – № 3 (12). – С. 25–28.

16. Зборошенко Д. М. Право народу на опір в історико-правовій думці: від зародження до утвердження / Д. М. Зборошенко // Наукові записки НаУКМА. – Т. 181. Юридичні науки. – 2016. – С. 69–72.

17. Щербанюк О. В. Конституційний характер ідеї народного суверенітету / О. В. Щербанюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. / Чернівецький університет. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2012. – Вип. 636: Правознавство. – С. 48–53.

REFERENCES

1. Chetvernyn V.A. *Vvedeniye v kurs obshchey teoryy prava y hosudarstva.Uchebnoe posobyie* (Introduction to the course of general theory of right and state.Train aid). Moscow, Ynstytut hosudarstva y prava RAN, 2003, 204 p.

2. Korchaka V. M. *Pravova pryroda ponyattya “narod”* [Legal nature of concept “people”]. Forum prava, 2014,vol. 3, pp. 141–149.

3. Kalynovs'kyu Yu. Yu. *Pravosvidomist' narodu ta “pravosvidomist' natopvu” : porivnyal'na kharakterystyka* [Sense of justice of people and “sense of justice of crowd” : comparative description]. Humanitarnyy chasopys, 2006,vol. 4, pp. 79–86.

4. *Problemy teorii prava i konstytutsionalizmu u pratsyakh M. V. Tsvika* (Problems of theory of right and constitutionalism are in labours of M. V. Cvika). Kharkiv, 2010, 272 p.

5. Priyeshkina O. V. *Narodnyy suverenitet yak holovna zasada konstytutsiynoho ladu Ukrayiny: zahal'noteoretychni aspekty* [Folk sovereignty as main principle of constitutional line-up of Ukraine: general theoretic aspects]. Konstytutsiyno-pravovyy vymir v rozvytku pravovoyi systemy Ukrayiny : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvyach. 95-richchyu z dnya narodzhennya d-ra yuryd. nauk, professora Strel'tsova L'va Mykhaylovycha (1918–1979) [Constitutionally legal measuring in development of the legal system of Ukraine : materials of the International naukovo-praktichnoy conference, devoted 95-richchyu from the day of birth of doctor of legal sciences, professor of Strel'cova of Leo Mykhajlo (1918–1979)]. Odesa, 2013, pp. 170–181.

6. Tatsiy V. Ya, Pohorilko V. F., Todyky Yu. M. *Konstytutsiynе pravo Ukrayiny* [Constitutional right for Ukraine]. Kyiv, 1999, 376 p.

7. Spivak V. I. *Problemy rozvytku pravovoyi*

kul'tury vyboriv: zarubizhnyy ta ukrayins'kyy dosvid [Problems of development of legal culture of elections: foreign and Ukrainian experience]. 2007, vol. 1(7), pp. 56–65. 8. O. V. Petryshyn, S. V. Shevchuk, O. R. Dashkovs'ka ta in. *Problemy teorii prava i konstytutsionalizmu u pratsyakh M. V. Tsvika* [Problems of theory of right and constitutionalism are in labours of M. V. Cvika]. Kharkiv, 2010, 272 p. 9. Shcherbanyuk O.V. *Vyznachal'na rol' narodnoho suverenitetu dlya konstytutsiynoho pryntsypu narodovladdya* [Determining role of folk sovereignty for constitutional principle of democracy]. 2012, vol 3, pp. 462–466. 10. *Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 16 kvitnya 2008 roku 1-2/2008 (sprava pro pryynyattya Konstytutsiyi ta zakoniv Ukrayiny na referendumi)* [A decision of Constitutional Court of Ukraine is from April, 16, 2008 # 1-2/2008 (business is about acceptance of Constitution and laws of Ukraine on a referendum)]. Available at; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08> 11. Miroschnychenko Yu. R. *Problemy sprynyattya ukrayins'koho narodu yak nosiya suvernitetu i yedynoho dzhherela vlady v konstytutsiyno-pravovomu vymiri* [Problems of perception of the Ukrainian people as a transmitter of suvernitetu and unique source of power in to constitutionally legal measuring]. 2015. vol 6. pp. 33–39. 12. Kravchuk V. M. *Kontrol' yak forma realizatsiyi narodovladdya* [Control as form of realization of democracy]. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, 2014, vol. 12(1), pp. 21–24 13. M. D. Horodok., A. V. Kartashov, O. O. Radchenko, V. Yu. Stasyuk *Hromads'ki slukhannya yak zasib vyrishennya problem terytorial'nykh hromad: praktychnyy posibnyk* [Public listening as mean of decision of problems of territorial societies: practical manual]. Kyiv, 2015, 108 p. 14. Kyrychenko V. M. *Porivnyal'ne konstytutsiynе pravo : modul'nyy kurs: navch. posibnyk dlya stud. Vuziv* [the Comparative constitutional right : module course: navch. a manual is for stud. institutes of higher]. Kyiv, 2012, 252 p. 15. Zadorozhnya H. V. *Zakonodavchi povnovazhennya Ukrayins'koho narodu* [Legislative plenary powers of the Ukrainian people]. Yurydychnyy visnyk, 2009, vol 3 (12), pp. 25–28. 16. Zboroshenko D. M. *Pravo narodu na opir v istoriko-pravoviy dumtsi: vid zarodzhennya do utverdzhennya* [A right for people is on resistance in an istoriko-pravoviy mind: from an origin to assertion]. Naukovi zapysky NaUKMA, vol. 181, 2016, pp. 69–72 17. Shcherbanyuk O. V. *Konstytutsiynyy kharakter ideyi narodnoho suverenitetu* [Constitutional character of idea of folk sovereignty]. Chernivtsi, 2012, vol. 636, pp. 48–53.

Дата надходження: 29.12.2016 р.